МИРКАСЫЙМ ГОСМАНОВ – ӘДӘБИЯТ ГАЛИМЕ

Рамил Фәнәви улы Исламов
Институт языка, литературы и искусства
им. Г. Ибрагимова АН РТ, Казань

Әгәр исән булса, бу көннәрдә танылган тарихчы һәм археограф, киң эрудицияле һәм күпкырлы галим, тарих фәннәре докторы, профессор, Татарстан Фәннәр академиясенең хакыйкый әгъзасы, мөгаллим һәм остаз, актив җәмәгать эшлеклесе, Казан шәһәренең шәрәфле гражданы Миркасыйм ага Госмановка 80 яшь тулыр иде.

М. Госмановның татар әдәбияты тарихын өйрәнү өлкәсендәге эшчәнлеге хронологик яктан XIII гасырдан алып хәзерге чорны эченә ала. Билгеле булганча, 1983 елда Кол Галинең тууына 800, «Кыйссаи Йосыф» поэмасы иҗат ителүгә 750 ел тулу уңаеннан Казанда юбилей тантаналары һәм фәнни конференция булды. Миркасыйм ага бу зур мәдәни чарага багышлап, филология фәннәре кандидаты Фазыл Фәсиев тарафыннан әзерләнеп нәшер ителгән «Кыйссаи Йосыф» басмасының махсус мөхәррире булды [Кол Гали, 1883]. Матбугатта мәкаләләр белән чыкты [Госманов, 1983, 13–15, 161–181 б.; 11 окт.], конференциядә тирән эчтәлекле доклад ясады. Әлеге әсәрнең халык арасындагы популярлыгын болай аңлатты: «Кол Галинең әсәренә халыкның шундый мәхәббәте нәрсә белән аңлатыла соң? Бу киләчәк буыннар өчен «документаль» образ булган нинди дә булса «изге»нең тормышы мавыктыргыч тасвирланган агиографик әсәр түгел ләбаса. Дингә ышанучыларның көндәлек ихтыяҗларын канәгатьләндерә торган «универсаль» характердагы дини китап та түгел. Кол Гали әдәби әсәр иҗат иткән».

Казан ханлыгы чоры шагыйре Мөхәммәдьяр да галимнең игътибар үзәгендә булды. Борынгы әдәбият белгече Шакир Абилов тарафыннан ба-

стырылган «Мөхәммәдъяр. Төхфәи мәрдан. Нуры содур» (1966) дигән җыентыкка ул тәфсилле бәяләмә язып чыкты [Госманов, 1968, б. 132–137]. Шагыйрь әсәрләренең икенче басмасында исә «Мөхәммәдъяр: бөеклек фаҗигасе» дигән мәкаләсе белән катнашты. Галим әдип мирасына тирән анализ ясап, болай ди: «Кайбер бәхәсле мәсьәләләрне тыныч юл белән, хәзергечә әйтсәк, «цивилизацияле чаралар белән» хәл кылырга өмет бар иде әле. Дөрес, ил эчендәге үз аксөяк катламнарның башбаштаклыгы – гаделлектән, ояттан, тугрылыктан, намуслылыктан ерак торулары гына борчый. Бәлки, аларны үгет-нәсыйхәт юлы белән тугры юлга күндереп булыр?.. Дөреслек һәрвакытта җиңеп чыккан кебек, шул зур хакыйкатьнең бер өлеше булган гаделлек тә өстен чыгарга тиештер бит?!. Әллә шагыйрьнең мондый иманда торырга хакы юк идеме?!. Идеаллары гомумкешелек югарылыгында торган ихлас гуманистның фикер иясе буларак бөеклеге дә, конкрет шәхес – билгеле чор вәкиле буларак фаҗигасе дә шулай барлыкка килгән иде» [Госманов, 1997, б. 332].

Шагыйрь, фикер иясе, дин эшлеклесе Габдерәхим Утыз Имәни – әдәбиятыбыз һәм мәдәниятебез тарихында тирән эз калдырган шәхесләрнең берсе. Аның мирасын тикшерү юнәлешендә нәтиҗәле эш алып барып, М.Госманов болай язды: «озын гомеренең ике өлеше ике гасырга бер дәрәҗәдә диярлек тигез килгән әдип иҗаты тарихыбыздагы ике чорның каршылыклы сыйфатларын, үзенчәлекләрен берьюлы чагылдыра, хәтта аларны чишелмәслек төен рәвешендә бергә укмаштырып бирә. Шул ягы белән ул әлеге ике чор арасындагы күперне, ягъни рухи дөньябызның искедән яңага, торгынлыктан хәрәкәткә, аңнарда хөкем сөргән динилектән дөньявилыкка күчү процессындагы бер этапны тәшкил итә» [Госманов, 1986, б. 338].

Г. Утыз Имәнинең әдәбият галиме Әнвәр Шәрипов тарафыннан әзерләнеп нәшер ителгән «Шигырьләр, поэмалар» (1986) бертомлыгының фәнни мөхәррире һәм махсус мәкаләләр авторы да М. Госманов булды. Ул анда әдип мирасының әһәмиятен түбәндәгечә бәяләде: «Татар иҗтимагый фикере үсешендә, шул күренешнең аерылгысыз өлешен тәшкил иткән әдәби процессыбызда Габдерәхим Госман углы Утыз Имәни әл-Болгари тоткан шөбһәсез олы урын, аның узгандагы прогрессыбыз өчен бәхәссез әһәмиятен билгеләгән шикелле, бу катлаулы, бай мирасның бүгенге тормышыбыздагы тарихи кыйммәтен дә тәэмин итә» [Госманов, 1986, б. 386].

Габделҗәббар Кандалый иҗатын өйрәнүгә галим гомеренең шактый елларын багышлады. Ул аның моңарчы билгеле булмаган шактый шигырьләрен табып, фәнни әйләнешкә кертте. Шагыйрьнең шәхси тормышына караган кайбер мәсьәләләрне ачыклады. Иҗат стиленең гаҗәеп сирәк очрый торган үзенчәлеген тәфсилле өйрәнеп, аның Урта гасырларга хас консерватив романтизм һәм идеалистик дидактизм традицияләре белән

башлап, аннары халыкчанлык нигезенә күчкән, яңа дәвер мәгърифәтчелеге идеяләренә корылган демократик принципларны алга сөргән, шул принципларга бәйле рәвештә реализм методын үзләштерә башлау югарылыгына күтәрелә язган булуын билгеләде.

Максатчан эзләнүләрнең һәм тикшеренүләрнең бәрәкәтле нәтиҗәсе буларак, Миркасыйм ага 1988 елда Г. Кандалыйның «Шигырьләр һәм поэмалар» китабын төзеп бастырды. Аның кереш мәкаләсе һәм фәнни аппараты гына да зур көч салып башкарылган саллы бер гыйльми хезмәт булып тора. «Шагыйрь мирасын мөмкин кадәр һәрьяклап барлау, әсәрләренең табылган, анык булуы расланган хәтлесен әдәби һәм фәнни хәрәкәткә кертү бурычын алга куйган бу китап егерме елдан артык эзләнү, материаллар туплау нәтиҗәсендә шушы кыяфәтен алды» [Госманов, 1988, б. 67], – дип язды ул бу китап турында. Шагыйрь иҗаты турында көндәлек матбугатта да кызыклы мәкаләләр бастырды [Госманов, 1967, б. 135–138; 1987, б. 150–151; 1997, б. 5–24].

М. Госманов Казан дәүләт университетында аспирантурада укыган чагында ук Уфадагы Диния нәзарәте архивында күренекле мәгърифәтче, дин эшлеклесе, журналист һәм педагог Ризаэддин Фәхретдиннең кульязма хәлендә сакланган хезмәтләре белән танышканда «Асәр»нең 4 нче томында шагыйрь Мифтахетдин Акмулла турында зур күләмле биографик очерк, аның шул вакытта киң катлау укучыга билгеле булмаган берничә яңа шигыре һәм бер хаты турында мәгълүмат барлыгын ачыклый [Госманов, 1966, б. 118–122]. Әлеге юнәлештә эзләнүләрен дәвам иттереп, ул шул чорда Акмулла исеме белән йөргән тагын берничә шагыйрь булганлыгын ачыклады. Галим шулай ук әдип иҗатының төрле аспектларын, шигырьләренең төп үзенчәлекләрен, аның татар, башкорт, казакъ, әдәбияты тарихындагы урынын һәм ролен киң яктыртты.

М. Госманов археографик экспедицияләрдә Акмулла шигырьләренең табылган байтак күчермәләрен фәнни нигездә анализлап, болай дип язды: «Табылган текстлар безгә Мифтахетдин Акмулла мирасын тирәнрәк өйрәнергә дә, гомумән, мәгърифәтчелек чоры татар поэзиясен әтрафлырак иңләргә дә яңа материаллар, кызыклы мәгълүматлар бирә икән» [Госманов, 1983, б. 169]. Нәтиҗәле тикшеренүләре нигезендә галим шагыйрьнең Алма-Ата, Уфа шәһәрләрендә нәшер ителгән җыентыкларында урын алган җитди төгәлсезлекләрне дәлилләп күрсәтте.

М. Госманов хезмәтләре аша без шагыйрьнең казакъ шәкертләреннән берсе булган Дусмаил хаҗи Качкынбаев һәм тел галиме, фольклорчы, педагог Хәсән Гали язып калдырган истәлекләр белән тулысынча диярлек таныша алдык. Шунысы да игътибарга лаек, беренчесенең хатирәләре Акмулланың чын физик сурәтен күзалларга мөмкинлек бирә. Бу уңайдан

шуны да әйтергә кирәк, 2007 нче елда рәссам Зөфәр Гыймаев нәкъ шул чыганак буенча аның яңа портретын язды.

Галим билгеләп үткәнчә, «Акмулла шигырьләренең төп өлеше башкорт сөйләм теленең кайбер элементлары урын алган татар-казакъ катнаш үзенчәлекле телдә, ә күбесе традицион татар иске әдәби телдә язылган. Шагыйрь үзе «казакъ телендә» дигәннәрендә дә әнә шул әйтелгән татар әдәби теленең көчле йогынтысы күренеп тора» [Госманов, 1983, б. 32].

Акмулла фаҗигале рәвештә вафат булганнан соң аның каберенә шәех Зәйнулла Рәсүли тарафыннан куйдырылган әүвәлге ташның сурәте һәм андагы мәгълүмат шулай ук М. Госманов тырышлыгы белән генә тарихка кереп калды. Шагыйрьнең тууына 150 ел тулу уңаеннан аның шигырьләр җыентыгын әзерләп нәшер итте [Акмулла,1981], юбилеена багышланган фәнни конференция материаллары җыентыгының җаваплы мөхәррире булды [Поэт-просветитель Акмулла, 1983], тормышы һәм иҗат мирасы хакында матбугатта да байтак мәкаләләр бастырды [Госманов, 1970, б. 74–80; 1972, 5 март; 1981, б. 163–179; 1981, б. 8; 1981, 6 дек.].

Ә «Асәр»нең 3 нче томында исә ул татар әдәбиятының тагын бер күренекле вәкиле Дәрдемәнд турында да шактый бай материал табып ала. Ул үзенең бу табышлары хакында матбугатта этрафлы мәкалә белән бергә Акмулланың ике, Дәрдемәнднең алты шигырен беренче тапкыр киң катлам укучы игътибарына тәкъдим итә [Госманов, 1966, б. 118–122].

Галимнең Мәҗит Гафури (1880–1934) иҗатына багышланган бер мәкаләсендә шагыйрьнең «әд-Дин вә әл-әдәб» дигән шигыренә анализ ясап, шундый кызыклы нәтиҗәгә килә: «әсәрдән М.Гафуриның дингә шактый тирән мөнәсәбәттә булуы ачыла. Аныңча, кеше өчен «дин, әдәп һәм мәдәният» бертигез дәрәҗәдә кирәк һәм бергә булган хәлдә генә чынчынлап файдалы икән. Шагыйрь инануынча, бозылган әхлакны төзәтү, наданнарның, бигрәк тә рухи хәерчеләрнең, белемсезлеген бетерү өчен дә динлелек зарур икән» [Госманов, 1991, б. 180].

Илдә үзгәртеп кору еллары башлангач, ниһаять, күренекле әдип, җәмәгать эшлеклесе Гаяз Исхакыйның да мирасы халыкка кире кайта башлады. Бу уңайдан М.Госманов әдипнең «Ике йөз елдан соң инкыйраз» әсәренең үз вакытында цензор Василий Смирнов тарафыннан төшереп калдырылган текстларын табып, матбугатта игълан итте [Госманов, 1995, б. 152–181.]. Ул язганча, беренче чиратта цензор «китап авторының үз халкына ясаган иң кырыс кисәтүләрен йомшартырга, көчсезләндерергә» тырышкан. Икенче төркемне исә «болгар-рус «мөнәсәбәтләре»нә карый торган өлешләр тәшкил итә.

М. Госманов танылган язучы, драматург, фольклорчы Нәкый Исәнбәт [Госманов, 1965, б. 142–146], әдәбиятчы Рәшат Гайнанов [Госманов, 2006,

б. 139–148], язучылар Аяз Гыйләҗев [Госманов, 2003, 15, 18 гыйнв.], Лирон Хәмидуллин [Госманов, 2002, 8 нояб.], археограф Альберт Фәтхи [Госманов, 1969, б. 179–181], шагыйрь Разил Вәлиев [Госманов, 1997] һәм башкаларның тормышы һәм иҗат эшчәнлеге турында этрафлы мәкаләләр язды. 2006 елда исә «Казан утлары» журналында «Гыйбрәтле язмышлар» дигән махсус цикл да башлап җибәргән иде. Ул анда, беренче чиратта, үзенең остазлары – әдәбият галимнәре Хәй Хисмәтуллин [Госманов, 2006, б. 167–174], Якуб Агишев [Госманов, 2006, б. 149–166], Мөхәммәт Гайнуллин [Госманов, 2006, б. 149–161] , Хатип Госман [Госманов, 2008, б. 132–149], тәрҗемәче, библиограф, әдәбиятче, текстолог Рәис Даутов [Госманов, 2008, б. 135–146] турында хатирәләрен яңартты, аларның рухи тормышыбызда тоткан урынын тәфсилле яктыртты. Шәхесләргә карата ихтирам һәм самими җылы хисләр белән язылган ул мәгълүматлар, тирән инануымча, киләчәктә әдәбият тарихын язганда ышанычлы чыганаклар була ала.

«Рухият» һәм «Җыен» нәшриятларында «Шәхесләребез» сериясендә нашир, җәмәгать эшлеклесе, язучы Фатих Кәрими [Фатыйх Кәрими, 2000], язучылар, фольклорчылар Фазыл һәм Кәбир Туйкиннар [Бертуган Туйкиннар, 2007], тарихчы, публицист Газиз Гобәйдуллин [Газиз Гобәйдуллин, 2002], язучы, әдәбият галиме Гали Рәхим [Гали Рәхим, 2008], әдәбиятчы Габдрахман Сәгъди [Габдрахман Сәгъди, 2008], тел һәм әдәбият галиме, педагог, публицист, җәмәгать эшлеклесе Җәмалетдин Вәлиди [Җамал Вәлиди, 2010] турында дөнья күргән китапларда (М. Госманов аларның фәнни мөхәррире дә иде) галим, бу зыялыларның күпкырлы эшчәнлеге белән бергә, аларның әдәби мирасы, татар әдәбияты белемен үстерүгә куйган хезмәте хакында да бәян итте.

Алманиядә, Эстониядә, Әстерхан якларында, Кытай Халык Республикасының Шенҗаң-Уйгыр автономияле районында, Болгариядә, Молдовада, Румыниядә, Төркиядә гомер итүче милләттәшләребез турында язучы Тәүфикъ Әйди нәшер иткән китапларны, шулай ук үзенә генә хас стиль белән анализлап, галим аларга югары бәя бирде [Госманов, 2001, б. 161–168].

Әдәби мирасыбызны барлау-туплау, аны гыйльми нигездә өйрәнеп, янә халкыбызга кайтару юнәлешендә М. Госманов тарафыннан башкарылган бәрәкәтле эш 1963 елда Казан дәүләт университетында махсус археография экспедициясе оештырылу һәм ул аның җитәкчесе итеп билгеләнү белән дә бәйле. Хәзерге вакытта Казан (Идел буе) федераль университеты фәнни китапханәсенең сирәк китаплар һәм кулъязмалар бүлегендә саклана торган «Кыйссаи Йосыф» (ике йөздән артык), «Кыйссаи Сәкам», «Кыйссаи авык», «Җөмҗөмә солтан» дастаны, «Нәһҗ-әл-Фәрадис», Әхмәт Ясәви, Бакыргани, Рабгузиның «Кыйссасел-әнбия,» Мөхәммәдъярның «Төхфәи

мәрдан», «Нуры содур» поэмалары, Габделҗәббар Кандалый, Габдерәхим Утыз Имәни, Гали Чокрый, Һибәтулла Салихов һәм башкаларның әсәрләреннән күп кенә күчермәләр турыдан-туры Миркасыйм ага катнашлыгында үткәрелгән экспедицияләрдә җыйналган. Биредә андый әдәби ядкарьләрнең барысын да санап чыгу мөмкин түгел. Ә фарсы, гарәп, төрек телләрендәгеләре әле бөтенләй телгә алынмады.

М. Госманов фәнни һәм публицистик стильләрне берләштереп, фәһемле, мавыктыргыч язу осталыгына ия иде. Галимнең әдәби мирасыбызны өйрәнүгә керткән өлешен бер мәкаләдә генә колачлап бетерү мөмкин түгел. Шуңа күрә бу юнәлештә эш татар әдәбияте тарихы турында язылачак хезмәтләрдә тагын да киңрәк яктыртылыр дип ышанасы килә.

Әдәбият

Акмулла. Шигырьләр / төзүчесе М.Г. Госманов. – Казан, 1981. – 271 б.

Бертуган Туйкиннар: тарихи-документаль җыентык / фәнни мөхәррире М. Госманов; мөхәррире Р. Мәрданов; төзүче-автор Э. Ханнанова-Галимҗанова. – Казан: Җыен, 2007. – 592 б.

Габдрахман Сәгъди: фәнни-биографик җыентык / фәнни мөхәррире М. Госманов; төзүче-авторлар Д. Заһидуллина, Ч. Гыйлаҗева. – Казан: Җыен, 2008. – 416 б.

Газиз Гобәйдуллин: фәнни-биографик җыентык = Газиз Губайдуллин: научно-биографический сборник / фәнни мөхәррире М. Госманов; төзүче-авторлар С. Гобәйдуллин, Э. Кульпин-Гобәйдуллин, Р. Мәрданов, И. Һадиев. – Казан: Рухият, 2002. – 336 б.

Гали Рәхим: тарихи-документаль, әдәби һәм биографик җыентык / фәнни мөхәррире М. Госманов; төзүчеләре Р. Мәрданов, И. Һадиев. – Казан: Җыен, 2008. – 480 б.

Госманов М. Җаннарның язмышы һәм яңаруы [Язучы Тәүфикъ Әйди иҗаты турында] // Казан утлары. – № 1. – 2001. – Б. 161–168.

Госманов М.Г. Мәкальләребезнең икенче томы / М.Г. Госманов // Совет әдәбияты. – № 4. – 1965. – Б. 142–146.

Госманов М.Г. Яңа табылган әдәби, тарихи истәлекләр / М.Г. Госманов // Казан утлары. – 1966. – № 7. – Б. 118–122.

Госманов М.Г. Кандалыйның билгесез поэмалары / М.Г. Госманов // Казан утлары. – 1967. – № 4. – Б. 135–138.

Госманов М.Г. Гаделлек җырчысы Мөхәммәдъяр / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 2. – 1968. – Б. 132–137.

Госманов М.Г. Файдалы хезмәт / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 7. – 1969. – Б. 179–181.

Госманов М.Г. Шагыйрь Мифтахетдин фаҗигасе һәм ике Акмулла турында / М.Г. Госманов // Идел. – № 1. – 1970. – Б. 74–80.

Госманов М.Г. Мәгърифәтче шагыйрь / М.Г. Госманов // Социалистик Татарстан. – 1972. – 5 март.

Госманов М.Г. Шагыйрьнең иҗаты һәм мирасы [Акмулланың тууына 150 ел тулу уңаеннан] / М.Г. Госманов // Казан утлары. – 1981a. – № 11. – Б. 163–179.

Госманов М.Г. Акмулла – халык биргән исем / М.Г. Госманов // Азат хатын. – 1981b. – № 11. – Б. 8.

Госманов М.Г. Уртак язмышның якты көзгесе / М.Г. Госманов // Социалистик Татарстан. – 1981c. – 6 декабрь.

Госманов М.Г. Кол Гали – халык хәтерендә сигез гасыр / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 9. 1983a. – Б. 13–15.

Госманов М.Г. Тирән эзләр, үзәк тамырлар / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 9. – 1983b. – Б. 161–181.

Госманов М.Г. “Йосыф китабы”ның көен көйләп... / М.Г. Госманов // Социалистик Татарстан. – 1983c. – 11 октябрь.

Госманов М.Г. Габдерәхим Утыз Имәни әл-Болгари: чор, иҗат һәм мирас / М.Г. Госманов; җыентыкны төзүче, текст һәм искәрмәләрне хәзерләүче, кереш сүз авторы, юлга-юл тәрҗемәләрне эшләүче Ә. Шәрипов // Габдерәхим Утыз Имәни әл-Болгари. Шигырьләр, поэмалар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1983d. – Б. 338–386.

Госманов М.Г. Габделҗәббар Кандалый: бер гомердә ике чор / җыентыкны төзүче, текст һәм фәнни аппаратны хәзерләүче, кереш сүз авторы М. Госманов // Габделҗәббар Кандалый. Шигырьләр һәм поэмалар. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1983e. – Б. 5–68.

Госманов М.Г. Акмулла мирасын өйрәнүгә яңа материаллар / М.Г. Госманов // Поэт-просветитель Акмулла: материалы юбилейных торжеств и научной конференции, посвященной 150-летию со дня рождения. – Казан, 1983f . – Б. 153–172.

Госманов М.Г. Кандалый мирасын барлау юлында / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 7. – 1987. – Б. 150–151.

Госманов М.Г. Мәҗит Гафури мирасыннан / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 6. – 1991. – Б. 179–181.

Госманов М.Г. Гаяз Исхакый: «Ике йөз елдан соң инкыйраз» һәм патша цензурасы: (Иҗатының яңа сәхифәләре ачылу) / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 10. – 1995. – Б. 152–181.

Госманов М.Г. Алтын бусаганы атлаганда [Шагыйрь Разил Вәлиевкә 50 яшь тулу уңаеннан] / М.Г. Госманов // Шәһри Казан. – 1997a. – 21 февраль.

Госманов М.Г. Габделҗәббар Кандалый: яңага таба борылыш / М.Г. Госманов // Мирас. – 1997. – № 7. – 1997b. – Б. 5–24.

Госманов М.Г. Мөхәммәдьяр: бөеклек фаҗигасе / М.Г. Госманов // Мөхәммәдьяр. Нуры содур: поэмалар, шигырь. – Казан, 1997c. – Б. 318–334.

Госманов М.Г. Тыйнак табигатьле каләмдәшебез / М.Г. Госманов // Мәдәни җомга. – 2002. – 8 ноябрь.

Госманов М.Г. Аяз әкә сабаклары / М.Г. Госманов // Татарстан яшьләре. – 2003. – 15, 18 гыйнварь.

Госманов М.Г. Беренче редакторым [әдәбият галиме Рәшат Гайнанов турында] / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 4. – 2006a. – Б. 139–148.

Госманов М.Г. Гыйбрәтле язмышлар [әдәбият галиме Хәй Хисмәтуллин турында] / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 6. – 2006b. – Б. 167–174.

Госманов М.Г. Гыйбрәтле язмышлар [әдәбият галиме Якуб Агишев турында] / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 7. – 2006c. – Б. 149–166.

Госманов М.Г. Сират күперендә уйланулар [әдәбият галиме Мөхәммәт Гайнуллин турында] / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 12. – 2006d. – Б. 149–161.

Госманов М.Г. Татарга да, казакъка да, башкортка да үз шагыйрь [шагыйрь Акмулла турында] / М.Г. Госманов // Татарстан яшьләре. – 2007. – 30 гыйнварь.

Госманов М.Г. Затлылык [мөхәррир Рәис Даутов турында] / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 3. – 2008a. – Б. 135–146.

Госманов М.Г. Остаз кайгысы [профессор Хатип Госман турында] / М.Г. Госманов // Казан утлары. – № 5. – 2008b. – Б. 132–149.

Җамал Вәлиди: әдәби һәм тарихи-документаль җыентык / төзүчеләре Д. Абдуллина, Җ. Миңнуллин; фәнни мөхәррире М. Госманов. – Казан: Җыен, 2010. – 624 б.

Кол Гали. Кыйссаи Йосыф. [=Йосыф турында кыйсса] / төп текстны (транскрипцияне) әзерләүче, кереш мәкаләне һәм аңлатмаларны, кульъязмаларның тасвирламасын язучы Ф.С. Фәсиев; махсус мөхәррире проф. М.Г. Госманов. – Казан, 1983. – 543 б.

Поэт-просветитель Акмулла: материалы юбилейных торжеств и научной конференции, посвященной 150–летию со дня рождения / редколлегия: М.А. Усманов (отв. редактор), Ш.Н. Асылгараев, Н.Г. Юзеев, Р.А. Ахметов (сост.). – Казан, 1983. – 200 с.

Усманов М.А. Истоки общественного мировоззрения и наследие Мифтахетдина Акмуллы / М.А. Усманов // Поэт-просветитель Акмулла: материалы юбилейных торжеств и научной конференции, посвященных 150-летию со дня рождения. – Казан, 1983h. – С. 28–39.

Фатыйх Кәрими: фәнни-биографик очерк / фәнни мөхәррире М. Госманов; төзүче-авторлар Р. Мәрданов, Р. Миңнуллин, С. Рәхимов. – Казан: Рухият, 2000. – 320 б.